

დიმიტრი თუმანიშვილი
გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიისა
და ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნული ცენტრი
ა. ქუთათელაძის სახ. თბილისის სახ. სამხატვრო აკადემია

ბიჭვინტის ტაძრის ხუროთმოძღვრების მნიშვნელობისთვის

ჩვენი ქვეყნის ეკლესიური თუ მხატვრული თვალთახედვით გამორჩეულ ტაძართა შორის ცოტა თუ არის ბიჭვინტის კათედრალივით, ხელოვნებათმცოდნეობითად, ასე ვთქვათ, “მიუხედავად”. თუმც მცენიერების რკალში იგი XIX საუკუნის შუა ხანებიდანაა მოხვედრილი, ჯერაც არ გვაქვს მასზე ჯეროვანი მოცულობის და ჯეროვნად გამოწვლილვითი გამოკვლევა და თვით მისი დასაბუთებული დათარიღებაც კი არ გავაანინია. ამას არაერთი მიზეზი აქვს, უპირველესად კი – ქართულ არქიტექტურას განეკუთვნება თვალისთვის მისი უჩვეულო იერი (სურ. 2) – მარტო მისი მრგვალი “თავი” რაღა ღირს და მისი კედლების “ზოლიანი”, ასე აშკარად ბიზანტიური წყობა! უკანასკნელი გარემოება მისი კონსტრუქციონაპოლისა თუ საბერძნეთის ეკლესიებთან დაწვრილებითი შეპირისპირების აუცილებლობას ბადებს, რაც ჯერ კიდევ 25 წლის წინათ სრულებით შეუძლებელი გახლდათ – სწორედ ამიტომ შეწყვიტა ჩემმა მასწავლებელმა, ბ-მა ლევან რჩეულიშვილმა მის შესახებ დაწვებული ნაშრომის წერა¹. ახლა ხუროთმოძღვრების ქართულ ისტორიკოსთათვის ახლანდელი თურქეთისა თუ საბერძნეთის მონახულება ბიჭვინტის ტაძრის დათვალვებზე ბევრად ადვილია. შესაბამისად, კვლავ შეუძლებელია ბიჭვინტის ტაძრის სრულფასოვანი შესწავლა. ეს არც გახლავთ წინამდებარე ნარკვევის მიზანი. ჩემი აწინდელი ამოცანა ბევრად მოკრძალებულია – ტაძრის ზოგიერთი, ასახულობითაც იოლად თვალმისაღვენი ნაკეთის XI-XII საუკუნის რამდენიმე ტაძართან კავშირის ჩვენება.

ვიდრე უშუალოდ ჩემს სამსჯელოზე მოგახსენებთ, ორიოდ სიტყვით იმაზე მსურს შევიხრდე, რომ ახლანდელი “უცხო” იერი ბიჭვინტის ტაძრისა გარკვეული ზომით არცთუ დიდი ხნის წინანდელი, ნებისთა თუ უნებლიედ დამამახინჯებელი ცვლილებების შედეგია. ასე, ახლახანს ნახსენები ნახევარსფერულობა მისი გუმბათის გადახურვისა თაედაპირველი სულაც არ არის – ფრედერიკ დეზუა დე მონპერდოს² გამოქვეყნებულ ნახატზე დახედვისას დავრწმუნდებით, ეკლესიას ჯერ კიდევ 1830-იან წლებში რომ კარეისებრ-კონუსური, ჩვენი ძველი ოსტატებისთვის ჩვეული მოყვანილობა ჰქონია. მასთანვე აღმოვაჩინეთ, რომ ტაძრის შესასვლელებს დიდრონი თალოვანი ბჭეებიც ახლდა, აფხაზეთში IX-X საუკუნეების გუმბათიანი ტაძრების გარე სახის აუცილებელი შემადგენელი, ამას გარდა კახეთის რამდენიმე ნაგებობაზეც ცნობილი (ბარცანა, იყალთოს “ღეთაება”, ლექართის ერთ-ერთი ეკლესია). ყოველთვის მიკვირდა, რაოდენ დიდი შემოქმედება შეუძლია მოახდინოს რისამე მთლიანობაში აღქმაზე თითქოსდა წერილმანს; ეს ჩვენს განსახილველ შენობაზეც ითქმის – მისი ვეება, ახლა პირდაპირ ხახასავით “დაღებული” შესასვლელები, როგორც

1 ლ. რჩეულიშვილი, ბიჭვინტა, კრ-ში: ლ. რჩეულიშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1994.

2 იხ. თუნდაც: Ф. Дюбуа де Монпере, Путешествие вокруг Кавказа. т. I, 1937, გვ. 102-104.

ირკვევა, ოდესღაც ქვის ზღუდართ ორად იყოფოდა, ეს კი ანელებდა დიობის სიმუქის კედლის სიბრტყესთან დაპირისპირებას და უკანასკნელის “სივარდის” დაბანაწევრებელიც შემოქმედდა. ინტერიერში განსაკუთრებით იტაცებს თვალს გუმბათქვეშა კონსტრუქცია – დიდრონი, ფართოდ გაშლილი აფრები, რომელთა ძირში მომცრო ტრომპებია ჩასმული (სურ. 1). ეს, ამდენად, ე.წ. “აფრატრომპია”, X საუკუნის ჩვენებური, პირველ ყოვლისა, სამხრეთ-ქართული სატაძრო ხუროთმოძღვრების ერთი მახასიათებელთაგანი. ეს უდაო მოწმობაა, რომ რაგინდ იყოს უჩვეულო, აფხაზეთის შავიზღვისპირეთის ეს ნაგებობა, მთელის გადაწყვეტით, ერთიანად აღებული მაშინდელი საქართველოს არქიტექტურულ შემოქმედებასთან არის გადახლართული. მეორე მხრივ, იგი, ალბათ, ტაძრის აშენების ეპოქასაც მოფარგლავს – არა უადრეს X საუკუნის შუახანისა და არა უგვიანეს XI საუკუნის პირველი მეოთხედისა. დასასრულ, სახსენებელია, რომ XIX საუკუნეში ტაძარში დადასტურებულია მხატვრობის ფრაგმენტებიც. დღეს ისინი თითქმის არ ჩანს, მხოლოდ ნართექსში დგას სამარხო-სამლოცველო, რომლის შიგნით XVI საუკუნის მოხატულობაა შემორჩენილი. თავისთავადაც საყურადღებო, ის მოწმობს მუდმივ ზრუნვას ტაძარსა და მის გამშვენებაზე, მაგრამ ვერაფერს გვაგებინებს ძველი ფერწერული სამკაულის რაობასა და, შესაბამისად, ხუროთმოძღვრებასთან მის შეფარდებაზეც.

თუ აქამდე უფრო მეტად ბიჭვინტის ტაძრის ტიპიურ ნიშნებზე ვისაუბრეთ, უფრო მნიშვნელოვანი მაინც მისი თავისებურებანია – უპირველეს ყოვლისა, ასე აღნაგ გეგმას იშვიათად თუ ნახავთ ჩვენს მიწა-წყალზე (ნახ. 1). რასაკვირველია, მე ტიპს არ ვგულისხმობ – ბიჭვინტის ტაძარი, მოგეხსენებათ, “ჩახაზული ჯერის” ნიმუშთაგანია, სადაც გარეთა კედლების სწორკუთხედში ჯვარ-გუმბათოვანი სიერცვა მოქცეული, გუმბათი ბურჯებს ემყარება, დასაყვლეთით ნართექსითა და მასა და დასაყვლეთსავე მკლავთშორისებზე გადაყვანილი პატრონიკეთი. ასეთი გეგმარება, როგორც ვიცით, ჩვენში VII საუკუნეში შემოდის და მაშინ წრომის ტაძრით არის წარმოდგენილი; იქვე ნახავთ ნართექსს და დასაყვლეთ მკლავს სამხრეთ შემოვლებულ პატრონიკენსაც. ამასთან, წრომში ოთხი გუმბათქვეშა ბურჯია, ბიჭვინტაში კი მხოლოდ ორი – მეორე წვეილს საკურთხეველის კუთხეები ენაცვლება – ასეთი ნაირსახეობა croix inscrite-ს გეგმარებისა ჩვენთან უკვე IX-X საუკუნეებში გეხვდება, XI საუკუნის 30-იანი წლებიდან კი იგი გუმბათოვანი ეკლესიის XVIII საუკუნის ბოლომდე გაბატონებული, თითქმის ერთადერთი ტიპოლოგიური ერთეულიც ხდება. წრომში არც საკურთხეველის აფსიდებია მომრგვალებულად გარედან გამოვლენილი – ეს ფორმა ადგილობრივ, შავიზღვისპირეთშია ფეხმოკიდებული, სხვაგან კი ისტორიულ საქართველოში იგი კანტი-კუნტადლა შემოგხვდებათ. მაგრამ მთავარი ეს როდია – იშვიათობა სიერცვის გეგმაზე ასახული სიგანიერვა, რასაც გუმბათქვეშა მონაკვეთის გვერდით მკლავებთან, სხვა ტაძრებთან შედარებით, განსხვავებული თანაფარდობაა. სახელდობრ, უკანასკნელთა სიღრმე შუანაკადრატის სიგანეს შეეფარდება როგორც 1:2,³ მაშინ როდესაც – ალაღ-

3 რიცხვითი მანევრებლები გამოქვეყნებული გეგმების მიხედვითაა მიღებული და აბსოლუტურ სისუსტეს არ ჩემულობს, თუმცა, ჩემი ფიქრით, სოგად მიმართებას ასახავს. აქვე შეენიშნავ, რომ წინამდებარე ნაშრომი ნაწილობრივ ემთხვევა ჩემს წერილებს “ყინციხის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის ხუროთმოძღვრების გაგებისათვის”, იხ. ჩემი: “წერილები. ნარკვევები”, თბ., 2001 და “კელაე ყინციხის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის ხუროთმოძღვრების შესახებ” (იხ. ჩემივე: “გზაჯვარედინზე. წერილები, ნარკვევები”, თბ., 2008) და იქ დამოწმებულ ლიტერატურას აქ მხოლოდ აუცილებლობის

ბელზე შერწყული მაგალითებით “croix inscrite”-სა (ოთხბურჯიანი, რასაკვირველია, სხვაგვარად იგება, რადგან იქ გუმბათსა და საკურთხეველს შორის კიდევ ერთი მკლავია, მაშინ როდესაც ორბურჯიანში მკლავს საკურთხეველი უდრის) – ოზაანში (IX-XI სს.) იმავე ზომების თანაფარდობა $1:1\frac{1}{4}$ -ია, სამთავისში (1030 წ.) ~ 1:2, ქვათახევეში (XIII ს.) $1:1\frac{1}{2}$. შესაბამისად, სხვადასხვანაირია სიერცის სურათიც – მეტ-ნაკლები შეადამავლობით აღნიშნული დასახელებულ (და არაერთ სხვა) ნიმუშსა და გამოკვეთილი სიხალეათით ბიჭვინტის საკათედრო ტაძარში.

ამავე დროს, ამდაგვარი, არცთუ ჩვეულებრივი აღნაგობა გუმბათიანი ტაძრისა ჩვენთვის უმაგალითო მაინც არ არის. ადრეც იქნა შენიშნული, რომ მას “ბიძაშვილობს” გელათის მონასტრის ღმრთისმშობლის შობის, წმ. დავით აღმაშენებლის დაფუძნებული ეკლესია (სურ.3). მათი მიმართება საგანგებოდ განიხილა კიდევ გელათის მონასტრის ხუროთმოძღვრებისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში ქ-მა რუსუდან მეფისაშვილიმა⁴. ბუნებრივია, რაკი მას გელათელი არქიტექტორის ნაწარმოები ჰქონდა ფიქრის საგნად, უპირველესად ყურადღებაც მის თავისთავად, განსხვავებულ ნიშნებსა და თვისებებზე გამახვილდა. ჩვენ კი ახლა სწორედ საერთო და საზიარო მანუალებლები გვაქვს საძიებელი. პირველად სათქმელია, რომ გელათში შემომოტანილი შეფარდება (ნახ. 2) მკლავებისა და გუმბათქვეშა კვადრატისა 1/2-ს უდრის, ოღონდ მსგავსებამონათესაობა არც ამით ამოიწურება. გელათშიც ვხედავთ ნართექსს დასავლეთით და სამ შეერილ აფსიდს აღმოსავლეთით; ამას გარდა, როგორც ქ-მა რუსუდანმა თავის დროზე გაარკვია, ერთადერთი ელემენტი თვით ტაძრის კომპოზიციისა (კარიბჭე-გვერდების საკითხი საკმაოდ ჩახლართულია და მას აღარ გამოვეკიდები), რაც ბიჭვინტას არ ჰგავს, პატრონიკენი, თავიდან სხვანაირად იყო განზრახული. კერძოდ: ახლა იგი დასავლეთი მკლავის გვერდითა “ნავების” თავზეა განლაგებული და მისი მონაკვეთები ერთმანეთს ერთგვარი “ბილიკით” უკავშირდება, პირვანდელი ჩანაფიქრით კი შემაერთებელი სადგომი ნართექსის მეორე სართულად უნდა მოწყობილიყო და უარი ამ გადაწყვეტასზე – არ ვიცით, თუ რატომ – მშენებლობის მსვლელობაში ითქვა. ამდენი საერთო მონაცემი ძნელია შემთხვევითობად ჩაითვალოს, მათ აუცილებლად განაზრახი მიმსგავსება-სესხება უნდა ჰქონდეს საფუძვლად. ათიოდ წელია, რაც მანამდე კენტად გამოძიირად გელათსაც მონათესავენიც გამოუნდა – 2002 წელს ბ-მა დავით ხოშტარიამ მიაქცია ყურადღება, რომ გვერდის დონეზე გელათის მთავარ ტაძარს ჰგავს შიომღვიმის მონასტრის ღმრთისმშობლის მიძინების ტაძარი, გელათის თანადროულად იმავე წმ. მეფე დავითის აგებული და თბილისის სიონი, ე.ი. ესეც მიძინებისადმი მიძღვნილი ოდინდელი კათედრალი ტფილელი მთავარებისკოპოსებისა, რომლის გვერდებზე, სწორედ ამიტომ, ასევე XII საუკუნისად ჩაითვალა. სამწუხაროდ, უკანასკნელი ორი ნაგებობის შემთხვევაში, მიწაზე დაკვალული კომპოზიციის გარდა ხელთ თითქმის არაფერი გვაქვს – ორივე ხომ ძლიერაა გადაკეთებულ-სახეცვლილი. სიონი მართლაც თითქმის “საფუძვლითგან” არის XVII საუკუნეში ამოყვანილი, შიომღვიმის ტაძარი კი არა მხოლოდ იმავე საუკუნეში დიდწილად ახლად აგებული (XII ს-სა საკურთხეველის ნაწილი თუა), არამედ სამნავიან ბაზილიკად გარდასახულიც. მიუხედავად ამისა, აქაც ვადასტურებთ პრინციპულად იმგვარივე შეფარდებებს (თბილისის

⁴ შემთხვევაში გაავსორებ.

4 იხ. P. Меписашвили, Архитектурный ансамбль Гелати, Тб., 1966, გვ. 83-84.

სიონი - 1:3; შიომღვიმის მიძინება - 1:3₂₃ [სამხ.] და 1:4 [წრდ.] და ორივეგან - შეერილ აფსიდებს; შიომღვიმეში ნართექსიც გვაქვს და, საფიქრებელია, ის ადრე თბილისის სიონსაც ჰქონია. მართალია, დღეს მისი ნიშანწყალიც არ ჩანს, მაგრამ 2001 წელს ეზოში მიწის სამუშაოების ჩატარების დროს მხატვარ-ხელოვნებათმცოდნეებმა იოსებ ანდრიაძემ და დიმიტრი რაზმაძემ დასაყვლეთი ფასადიდან ხუთიოდ მეტრში სწორ ხაზზე დაწყობილი ქეები შენიშნეს (გად რომ ისინი აუხლომავი დარჩა), რაც ნართექსის კედლის ნაშთი უნდა ყოფილიყო, რადგან დაახლოებით ასეთია გელათის ნართექსის ზომა, თან კი 1978 წლის გათხრებისას ტაძრის ამ კედელთ ძველი ზეძირკველი არ აღმოჩნდა, რაც, ალბათ, იმის ნიშანია, რომ იგი რაღაც სათავესი შიგნით იქნებოდა მოქცეული.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ აგებულებით ერთგვარ ოთხ ტაძარს, რომელთაგან ერთი, სულ ცოტა ერთი ასწლებულით უსწრებს დანარჩენ სამს, მიახლოებით თანადროულს. ასეთ ვითარებაში მხოლოდ ერთი დასკვნა შეიძლება გამოვიტანოთ - "უმრწამსი" იმ "უხუცესზე" უნდა იყოს დამოკიდებული. სანამ ამის თაობაზე განვაგრძობდეთ მსჯელობას, ისიც უნდა ითქვას, რომ ჩვენნი "ოთხეული" ორ ქვეჯგუფადაც განიყოფა: ბიჭვინტა და შიომღვიმე ძირითადად აგურიითაა ნაგები და აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსიდებით სრულდება, გელათი და სიონი კი (შემორჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით) თლილი ქვითაა შემოსილი, აფსიდები კი გარედან დაწახნაგებული აქვს. ისე გამოდის, რომ ბიჭვინტასთან უფრო ახლოს - შიომღვიმეა, სიონი კი - უფრო გელათს ემხრობა.

რას შეიძლება ნიშნავდეს ეს ყოველივე? ხელოვანთა მიერ არჩეულ ნაწარმოებებს "დამოწაფება", მათგან რისამე მოსესხება თუ სულაც მისაბაძად რისამე დასახვა წველგან და ყოველთვის ხდებოდა - ზეინდივიდუალისტურ XX საუკუნეშიც კი. შუა საუკუნეებში, როგორც ცნობილია, "დედანს" და "ასლს" საგანგებო მნიშვნელობა მიენიჭა. ერთი მხრივ, სახვით, ნიშანდობლივ, საეკლესიო ხელოვნებაში "დედნის" გადმოღება გამოსახულის უტყუარობის (ესა თუ ის წმინდანი ნამდვილად ასე გამოიყურებოდა) ან მკის საცნობობის (ეს - "ქრისტეს შობა", ეს კი - "ღმრთისმშობლის შობა", "წმ. გიორგის სასწაული" და ა.შ.) უზრუნველყოფას ემსახურებოდა. ამგვარი "ასლები", რომელნიც რომელსამე სათაყვანო ნაგებობას⁵ - მაგალითად, იერუსალიმის უფლის საფლავს ან, ვთქვათ, რომს წმ. თაეთა მოციქულთა პეტრესა და პავლეს განსასვენებელ ბაზილიკებს - "ბაძავს", ხუროთმოძღვრებაშიც ეიცით. ერთსა და მეორე შემთხვევაშიც, რომელიმე შესამსგავსებლად აუცილებელი ნიშნები არის ხოლმე გადმოტანილი - ხატზე, მაგალითად, სახის ნაკეთები თუ სამოსელი, საჭიროების შემთხვევაში (მაგ., ჩვილელი ღმრთისმშობლის სათაყვანო, ვთქვათ, ოდიგიტრიის ტიპის გადმოსაცემად) ფიგურების შემობრუნება, ხელის მოძრაობა, თავის დახრა და სხვა. ხუროთმოძღვრებაში იმეორებენ, მაგალითად, მოყვანილობას, საბჯენების რაოდენობას და მისთანებს. სხვაფრივ, "ასლი" "დედანს" შეიძლება სულ არ წააგავდეს - მუდამ მომაქვს მაგალითად 1989 წელს თბილისს ათონის წმ. მთიდან ჩამოსვენებული "სახე" იბერიისა ანუ "კარის" ღმრთისმშობლისა, იმ დროსვე დაწერილი და თავად ეს, სეენდა საბედნიეროდ დღევანდლამდე შემორჩენილი ხატი - იკონოგრაფიულად იდენტურთ ფერწერული შესრულების მხრივ

5 იხ. რიჰარდ კრაუტჰაიმერის უკვე კლასიკური ნაშრომი: Introduction to an Iconography of Medieval Architecture. Journal of Warburg and Courtauld Institutes, vol. V, London, 1942; გადაბეჭდილია: მიხევე, Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art, N. Y., 1969.

საერთო არა აქვთ რა... სწორედ ამიტომ ეწოდა ამგვარადვე შესრულებულ არქიტექტურულ “მსგავსებებს” “სიმბოლური ასლები”. მეორე მხრივ, ამ ხანაშიც გაეაქვს პირწმინდა ფორმისმიერი გამეორებები – დასავლეთში ზოგჯერ დაბუჯითებითაა ცნობილი, რის სანახავად და შესასწავლ-გადმოსაღებად აგზავნიდა ხელოვანს დაამკეთი – ასეთი მეც მინდაო. საქართველოში ამგვარი წყარო – ახლა ხომ მაინც – არ მოგვეპოვება. საკუთრივ ხუროთმოძღვრებაზე დაკვირვებით, თითქმის საუკუნის წინ, გიორგი ნუბინაშვილმა გამოარკვია, ატენის სიონი მცხეთის წმ. ჯერის ტაძრის უზუსტესი “ასლი” რომ ეოფილა⁶. 1980-იან-90-იან წლებში საგანგებოდ შეჩერდნენ ამ საკითხზე დაე. ხოშტარია და ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი⁷. მათ აჩვენეს, რომ ასეთი “ფორმისმიერი” ასლები ჩვენთან არცთუ უნაალოგოა, არცთუ – გამონაკლისი. წარმოჩინდა შემდეგიც: შეიძლება ასლი ერთდროულად “სიმბოლურიც” იყოს და სახოვან-ფორმისმიერიც – იგივე ატენიც ხომ, წმ. ჯერის ტაძრის “გარეგნობასაც” იმეორებს და, ალბათ, მისი ვითარცა სიწმინდის სახელოვნებასაც მიაგებს პატივს.

“ჩვენს” ტაძრებს რომ მიუებრუნდეთ, ერთი მხრივ, ყველაფერი, რასეც ვილაპარაკეთ, ნივთიერ ფორმას შეეხება და, ამდენად, “ასლობა” ამ ჯგუფში “ფორმისმიერია”; თუმცა, რამდენადაც დღეს შეგვიძლია აზრი გამოვიტანოთ, ზედმიწევნითი მიმსგავსება ამ ნაგებობებში არ არის – როგორც ენახეთ, მასალაც იცვლება, აფსიდების მოყვანილობაც, იმავდროულად, რაღაცით ხომ უნდა მიეხიდა ბიჭვინტას ოსტატთა, უფრო კი, ეკონებ წმ. დავით მეფის გულისყური? რატომ მაინცდამაინც ის გამოარჩია მან დასავლეთ თუ სამხრეთ საქართველოს დიდ საკრებულ ტაძრებს შორის? არა მგონია, დიდ ახირებად ჩამეთვალოს შემდეგი ვარაუდი: თავის საძლეხა და თავისსავე საეკლესიო-საგანმანათლებლო კერაზე, გელათზე ფიქრისას მისი თვალი ბიჭვინტამ მიიპყრო როგორც, მაშინაც და მერეც, დასავლეთ საქართველოს თუ არა ყველაზე ძლიერმა, ერთმა უძლიერეს-უსახელგანთქმულესმა სალოცავმა: აფხაზეთის კათალიკოსთა საყოფელმა, იმჟამადაც, ალბათ, “წმ. ანდრია პირველწოდებულის საყდრად” წოდებულმა. თუ გაკითვალისწინებთ, რა მნიშვნელობას აძლევდა წმ. გიორგი მთაწმიდელი ჩვენში წმ. მოციქულთა ქადაგებას და რაოდენ ძვირფასი უნდა ეოფილიყო წმ. მეფის ოჯახისთვის ათონის “ივირონის” სახელგანთქმული წინამძღვარი თუ მისი ნააზრი, წმ. მეფის არჩევანი არც ისე გაუგებარია, პირუკუ – საქმაოდ ბუნებრივიც. თუ ასეა, მისი ხუროთმოძღვარნი გელათშიცა და შიომღვიმეშიც “სიმბოლურ პირებს” აგებენ – მართლაც გელათში მასალა სხვაა, ხოლო ოსტატი ქვის ხმარების შესატყვისად, მართალია, თითქმის უწყურთმოდ, მაგრამ მამკობი ელემენტების პლასტიკით შთამბეჭდავ ფასადებს ქმნის; შიომღვიმეში – თითქოს! – “სოლოვანი”, ქვა-აგურის მონაცვლე რიგები კი არ არის ტაძრის გარე იერის განმსაზღვრელი, არამედ, როგორც ეტყობა, მხოლოდ აგურის სადა ზედაპირები. ისე ჩანს, რომ გელათელმა გალატოზთუხუცესმა წმ. მეფის განზრახვას უფრო “სიმბოლური” კუთხით შეხედა, შიომღვიმის ეკლესიისამ კი – უფრო ფორმისმიერით. უფრო გასაგებია თბილისის სიონი-გელათის ურთიერთდამოკიდებულება – სიონი აშკარად პირდაპირ გელათს გაჰყურებს. ამ კავშირურთიერთობას გენეალოგიურ ტაბულად თუ გამოესახავთ, შემდეგს

6 Г. Н. Чубинашвили, Памятники типа Джвари, Тб., 1948.

7 და ხოშტარია, ნიშუში და ასლი შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში. ლიტერატურა და ხელოვნება, 1990, №1; 6. ვაჩეიშვილი, მასალები ნიშუშისა და ასლის საკითხის შესწავლისათვის ქართულ ხუროთმოძღვრებაში. საქართველოს სიძველენი, 2, თბ., 2002.

მივიღებთ: თავში ბიჭვინტა მოექცევა, მისგან თანაბარ “შტოებად” შიომღვიმე და გელათი “გამოვა”, თბილისის სიონი კი უკანასკნელს “მიებმება”. ბიჭვინტის “შეილიშვილად” მას არა მარტო მეგანობის მეტ-ნაკლებობა სახავს, არამედ დროითი რიგიც – თბილისის კათედრალის შენება მხოლოდ ქალაქის წმ. დავით მეფის ხელში გადმოსვლის მერე თუ დაიწყებოდა, გელათი და შიომღვიმე კი საიმდროოდ დასრულებას უახლოვებოდა, შესაბამისად კი, ამ მხრივაც ლოგიკურია იგი უშუალოდ ბიჭვინტიდან არ “გამოვიყვანოთ”.

როგორც ითქვა, შიომღვიმისა და თბილისის ტაძრების სივრცით-მოცულობითი სახე ჩვენთვის უცნობია და მათ მესამე განზომილებაში განფენასა, დანაწევრებასა თუ მორთულობაზე ვეღარც როდის გაეგებთ რასმე – დრო-ჟამმა და “ჟამთა სიავემ” ამის შესაძლებლობა ხელიდან სამუდამოდ გამოგვაცალა. გელათთან მიმართებით საქმე უკეთესად არის, თუმც ამჯერად მხოლოდ ერთ ელემენტზე, გვერდითი მკლავების გამნათებელი დიობების განაწილებაზე შევანერებ თქვენს ყურადღებას. აქაც (სურ. 4) და ბიჭვინტაშიც (სურ. 2) სამ-სამი სარკმელია დატანებული, თან ერთნაირად დალაგებული: ფანჯრების ძირები, არსებითად, ერთ ხაზზეა, შუანა სარკმელი კი გვერდითებზე ოდნავ მაღალია. არც ეს გახლავთ უბრალო დამთხვევა – იმ მარტივი მიზეზით, რომ ასეთი შეჯგუფებაც არაა ხშირი და, ისევე და ისევე, სხვა მსგავსებებთან ერთად, სესხებაზე მიგვითითებს. არის კი კიდევ ერთი ქართული საყდარი, სადაც მკლავებისთვის შუქის მიწოდება თუ ფასადის კომპონირება ასევეა განხორციელებული – ამჯერად იმერეთსა და ქართლში კი არა, კახეთში გადანაცვლება მოგვიწვევს, რადგან მხედველობაში ალავერდის კათედრალი მაქვს (სურ. 5), ერთი უდიდეს ქართულ ტაძართაგანი. როგორ შეიძლება აქ “აფხაზური” ფორმა მოხვედრილიყო? ამის თქმა გამიჭირდება, თუმცა განა ასე ცხადია, რა გზით “შემოაღწია” ამ ნაგებობის არქიტექტურაში სამხრეთ-ქართულმა მოტივმა – სხვაგან, აბა, სად უნდა ენახა აქ მომუშავე არქიტექტორს აღმოსავლეთ ნიშებში “ნაფენილი” მტეენების მწკრივი? გარდა ამისა, ტაოსა, შავშეთსა (ტბეთი!) თუ ქუთაისის კათედრალზე მიგვანიშნებს გუმბათქვეშა საბჯენების კვარცხლბეკების პროფილირება, მაგრამ, ასე რომ, თავისთავად ცოდნა სამხრეთ-ქართული შენობებისა საეჭვო არ უნდა იყოს. არც ის მგონია ალბათი, აქ ხუროთმოძღვარი სხვაგნით მოეყვანათ – ერთი მხრივ, მომეტებული “ვერტიკალიზმი”, მეორეკერძ კი მოცულობათა, ასე ეთქვათ, “სიმკვრივე” და “მატერიალური სისავსე” სწორედ ადგილობრივ, კახეთის არქიტექტურულ გარემოსა და ნიადაგზე უნდა იყოს აღმოცენებული. კაცმა რომ თქვას, ჩვენ საერთოდ არ ესვამთ კითხვას, რამ განაპირობა კვრიკე III, ის კახთა მეფის სურვილი თავისი საბრძანისის მთაქარ ტაძარში ბაგრატიონთა სამკვიდროს ხუროთმოძღვრების თუნდაც გამო-ნაკრები ეხილა. მართალია, მან წლები დაჰყო მათ კარზე, მაგრამ ტყვედ და ყველაზე უკეთ ეცოდინებოდა მათი სურვილი, ადრე თუ გვიან, შემოეერთებინათ მისი სამფლობელო. ხოლო თუ სამხრეთული ისეხსა, არც ის უნდა გავიკვიროვოთ, დასავლურ-ქართული რად უნდოდაო. სამსარკმლელი კი, სადღეისო ჩვენი ცოდნის კვალობაზე მაინც, სწორედ იქ, ე.წ. “აფხაზეთის სკოლის” ოსტატების ხელში გამოინაკეთა. ამჟამად ჯერაც სარკვევია, როგორ ჩამოყალიბდა იგი – იქნებ წინასახაედ მას ის ბერძნულ-“ბიზანტიური” ტაძრები აქონდეს, სადაც რამდენიმე რიგად ჩამწკრივებული სარკმლების გაჭრისას, ერთ-ერთმა მწკრივმა, ზემოთკენ, სამი დიობილა დაიტია. ასეც რომ არ იყოს, ეს ხომ უეჭველია: “აფხაზეთის სკოლის” IX-X საუკუნეების გუმბათოვანი ეკლესიების ფასადე-

ბზე, მკლავების არეზე სამი ფანჯარაა ხოლმე მოწყობილი. მაინცაღამაინც ბიჭეინტას ალავერდი და გელათი იმ მიზეზით უნდა დაეუკავშიროთ, რომ სხვაგან – ბზიფის ციხის, ანაკოფიის წმ. სუმონ კანანელის (ქალაქში), ლიხნე-ზუფუს, მოქვის ტაძრების ფასადებზე პირამიდულად დაწყობილ სარკმლებს ნახაეთ. თუ ამ კომპოზიციური ხერხის დიახაც ამ კუთხიდან მომდინარეობას ნაკლებად ეუფიქრდებით, ეს იმიტომ, რომ მოგვიანებით, XI-XIII საუკუნეებში, ის რამდენიმე საქრესტომათიო ნაგებობაზეც არის ნახმარი – რაც მთაფარია, მცხეთის მელქისედეკ I-ისეულ-არსუიძისეულ “სვეტიცხოველზე”, ასევე 1172 წლის იკორთაზე, XIII საუკუნის დასაწყისის ყინცვისსა და ტიმოთესუბანზე. ამ დროს კი, ქართლ-კახეთ-ტაო-კლარჯეთში XI საუკუნემდე მკლავის პირზე თითო-თითო სარკმელს ვხედავთ (სამი – ნინოწმინდის კათედრალით დაწყებული – მხოლოდ საკურთხეველში გვაქვს), გარკვეული დროიდან, შეტყუებულ სარკმლებიც ჩნდება; ეს უკანასკნელნი პირველად წირქოლის სამხრეთ ფასადზე გამოჩნდა, თუმცა კი “მკლავიო” აქ ვერ იტყვი; მომდევნო საკმარისი უნდა იყოს ხახულის ღმრთისმშობლისა და ქუთაისის კათედრალის ხსენებაც და ამ ხაზს აგრძელებს XII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIII-ის პირველი ნახევრის (თუ შუა ხანის) ქართლის ტაძრები, ასე ვთქვათ, ბეთანიიდან ჰუჯაბსა და ერთაწმინდამდე. გიორგი III-ის, თამარის და მისი მემკვიდრეების ზეობის ამ ნაგებობებზე “ბეჭდად” (ქ. აბაშიძე-დადიანის გამოთქმა!) დიახაც შეწყვილებული, ფართოსაპირიანი სარკმლები ამშვენებს, მათ შორის მოქცეული ჯგირითურთ. ასე რომ, თავისით გამოდის: იმერეთის, მით უმეტეს, ლიხსგადმოდმეთის ხუროთმოძღვრებაში სამსარკმლელი ჩვენი შაეზღვისპირეთიდან შემოდის.

გეფიქრებათ, ალბათ – ყველა ეს წვრილმან-წვრილმან შედარება-შეპირი-სპირებანი ვის რად უნდაო. არ ვიცი, მოვახერხე იმის ნათელყოფა თუ არა, მინიშნება მაინც, ნამდვილად რაზეა საუბარი – ეს კი, თუ ასე შეიძლება ითქვას, “საერთო-ქართულ” არქიტექტურაში ჩვენი ქვეყნის დასაველეთის წილზე მსჯელობის დაწყებაა. 1940-იანი წლებიდან, ეხვევის ტაძარზე ვახტანგ ბერიძის და ნიქოსის “მთავარანგელოზზე” ლეკან რჩეულიშვილის ნაშრომების მერე⁸ ჩვენ უკვე მყარად ვიცით, რომ X საუკუნის ბოლოსთვის ჩვენი ტაძრების “ქართულობა” უფრო იოლად ამოსაცნობი გახდა – ეს იმიტომ, რომ ამიერიდან მათთვის საერთო მარტოოდენ ანალიზით საწვდომი ფორმის აგების წესი კი აღარაა, თვალთ უმაღ დასანახი გარეგნული ნიშნები, კომპონირების თუ შემკობის “ილეთები”. კარგადაა ნაჩვენები და არც საცილოა: ეს დიდწილად სამხრეთ საქართველოში, ტაოელი ოსტატების შემუშავებული ხუროთმოძღვრული “ენის” სხვა კუთხეების ოსტატთაგან გაზიარებით მოხდა. შემომოტანილი მაგალითები, წესით, უნდა შეგვაგონებდეს, სხვა მხარეებიც რომ არაა უგულვებელსაყოფი; ეტყობა, ქართლის ხელისუფალთა ზეობის ძაფზე გაწყობილმა “ქართლის ცხოვრება”-მ შეგვანვია საქართველოს ისტორია მარტოოდენ მცხეთურ-თბილისური ძირის დინასტიების ღეწის კუთხით დაეინახოთ. მგონი, აღარც ვწუხებართ, კახეთის მფლობელთა ანდა ლიხსიქითა ერისთავებისა და მეფეების “საკუთარი” მატრიანეები რომ არ მოგვეპოვება და თითქმის ყველაფერი, რაც მათზე ვუწვიოთ, ფართო აზრით, ქართლის (მესხეთ-ჯავახეთ-ტაო-კლარჯეთიანად)

8 ვ. ბერიძე, ეხვევის ტაძარი “ღედა ღეთისა”. ქართული ხელოვნება, I, თბ., 1942; დ. რჩეულიშვილი, მთავარანგელოზთა ტაძარი ზემო ნიქოსში – მოხსენებად იქნა წაკითხული ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის I სესიაზე, 1946 წ-ის იანვარში, დასტამბულია ზემონახსენებ კრებულში “ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები”.

ხელმწიფეებთან – მეფეები იქნება, გინდა ერთთავეები – მოკავშირეობისა თუ დაპირისპირების ამბები რომაა. რა იშვიათად ელაპარაკობთ, მაგალითად, იმის შესახებ, თუ როგორ აიყვანა ბაგრატიონთა სახლი “ერთობილი” საქართველოს ტახტზე არა მარტო დავით III კურაპალატის, აფხაზთა სამეფოს მესვეურთა შორსმჭერეტელობამაც – კი იყო უძეო დავითიცა და, მომავალი, ბაგრატ III-ის დედით ბიძა თეოდოსი უსინათლო, მაგრამ მათ სანათესაოში რაღა დასტურ სისხლისმეორადვე ორი სამეფოს გამაერთიანებელი უფლისწული ამოირჩიეს?.. არც იმაზე ვებჭობთ ხშირად, რომ ბაგრატ მეფისთვის მისი სატახტო არც არტანუჯია, არც სხვა რამ ქალაქი, არამედ “ქუთათისი”. ასეა მის მომდევნო-თათვისაც და “ტფილისს ზედა” იბრძვიან რა, მათთვის ის არაა ღამისაა საქართველოს ტოლფასი რამ, როგორც ჩვენი ბოლო საუკუნის ავადმყოფური “თბილისოცენტრისში” ჩაგვაგონებს; ესეც ვიკითხოთ ერთი – **განიცილდა** კი **თავის** დედაქალაქად მას თუგინდ წმ. დავით აღმაშენებელი, აქ სამეფო სასახლის გამართვა მაინც თუ მოასწრო? ან – რატომ გადაადის წლის განმავლობაში ერთი კუთხიდან მეორესა და ერთი ქალაქიდანა თუ ერთი ციხიდან სხვაში წმ. თამარ მეფა – იმეტომ ხომ არა, თავისი სამეფო მისთვის რომ მიახლებოთ თანაბარმნიშვნელოვანი საყოფლების ერთობლიობად ესახება, საკუთარი თავი კი ყოველგანმყოფ ხელმწიფედ. არქიტექტურას თუ მიუქცევით – ბევრი კი გაგვიკეთებია თუგინდ დასავლეთ საქართველოს ხუროთმოძღვრული ნამემკვიდრების შიგნით სხვადასხვა “ქვეტრადიციებისთვის” თეალის მისადევნებლად? არადა, ბიჭვინტის კათედრალი, ვგონებ, ერთ-ერთის შიგნით ხვდება, მასკი წინ “მობიზანტიურ” ცანდრიფშ-განთიადის ბაზილიკა, ქართულს ოდნავ “გახახუნებულ” “ბერძნული” დრანდა და საეხებით ქართული ამბარას “სამეკლესიონანი” ბაზილიკა უსწრებს. გაგვირკვევია, რას შეაპირობებს “აფხაზეთის სკოლაში” საუკეთესოდ თაყნინილი ლიხსიქითური ხუროთმოძღვრული გემოვნება თუნდაც სამეგრელოს მოგვიანო ტაძრების იერისას – გინდა ხობის, გინდა ცაიშის, გინდა წალენჯიხისას? ან, იქნებ, უკანასკნელის “ბიჭვინტურობა” აქ გელათის “შუამავლობითაა” შემოსული? ახლა – “ინტერნაციონალური” კავშირები ვიკითხოთ – ჯერაც ვერ დაგვიწერია დაწერილებით, სამეგრელო-აფხაზეთის გზით თუ როგორ ბიძგს აძლევს – თავისთავად შემოქმედება უეჭველია! – ჩრდილოეთ კაეკასიას (ზელენუკის ხეობა, სენტა, შონა⁹ და სხვ.) თუ, სულაც, ტრაპეზუნდის წმ. სოფიის ეკლესიის თუ ძველი რუსეთის მშენებლებს ქართველ ქვითხუროთა გამოცდილება.

სწორედ ასეთი კითხვების დასმისკენ გვიბიძგებს იმგვარი მოვლენები, შემოთ რომ განვიხილოთ. მათი მსგავსი სხვაც მოიძებნება – მაგალითად, ქნი ირინე ელიზბარაშვილის ასრით, იკორთის წმ. მთავარანგელოზთა ეკლესიის სამკვეთლო-საღიაკენე დასავლეთით თალით თუა ახდილი, ეს აფხაზეთთან კაეშირს უნდა მიეაწეროთ. თუ ასეა, იქნებ შემოთ ნახსენები “სამსარკმლეებიც” აქ მცხეთის “სუეტციხოვლიდან” კი არა, ზღვისპირა დაბა-ქალაქმონასტრებიდანაა “მოსული”? და რომც არა – სხვა რამ გამოსწდება აუცილებლად: რადგან ქართული ხელოვნება – ხან პირდაპირ, ხან გაშუადებით, ხანაც პარადოქსულად – იმ ისტორიულ ძალთა შეჭიდებისა თუ თანახმიერების ნაკვალევს ატარებს,

9 ამ ცალმხრიობის გასანელებლად ახლა ბერეს აკეთებენ სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მოღვაწე ისტორიკოსები.

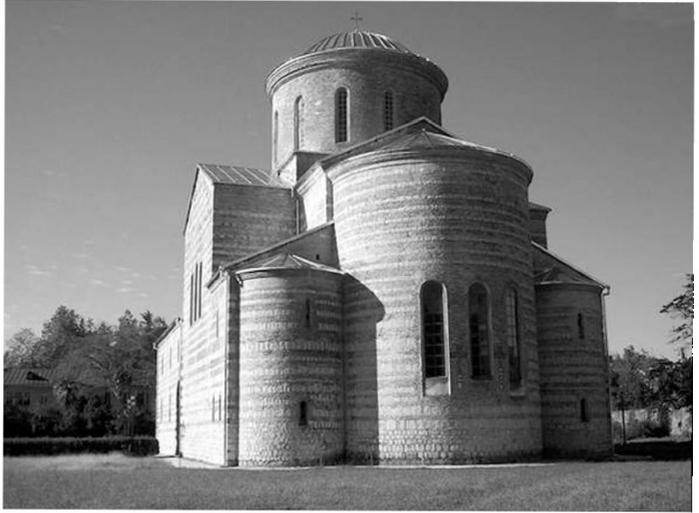
10 ამის შესახებ თუნდაც: V. Kouznetsov, I. Lebedinsky, Les chretiens disparus du Caucase, Paris, 1999.

Dimitri Tumanishvili

On the Significance of the Architecture of Bichvinta Cathedral

Many issues are still left to be solved regarding Bichvinta cathedral of the Virgin, which is pre-conditioned by diverse political reasons at different periods. The case is further aggravated by the fact that the cathedral – this mainly concerns construction using opus mixtum technique – shows distinct links with the Byzantine world, especially after the renovation undertaken by the Russian authorities in the 19th c. (conic roof, characteristic of the Caucasus-Georgia was removed, large arched porches, typical of the 9th-10th cc. architecture in Abkhazia and Kakheti were demolished, etc.). In its initial appearance, the cathedral looked far more “Georgian”, while existence of the so called “pendantive-squinches” directly indicates links with the southern Georgian architecture and the tentative date – late 10th c. or turn of the 10th c. to the 11th c. At the same time, in Bichvinta, unusual (for the croix inscrite with two piers) is the correlation of the wide dome and the width of the cross-arms. On the other hand, in the 12th c. we have such churches as: Gelati church of the Birth of the Virgin, Shiomgvime church of the Dormition (on the plan layout level; the actual structure was transformed during the 17th c. renovation), and Tbilisi Sion cathedral. Apart from the plan proportions, in all three cases, again we have a projecting apse and a narthex, and in Shiomgvime – almost similar building material. Taking into consideration the chronological difference, this should most likely indicate an adoption; the latter should have taken place by the will of St. King David the Builder, while the fact itself is an evidence of the ecclesiastic significance of the Bichvinta cathedral, as the See of the so called Catholicos of Abkhazia, the Head of the western Georgian clergy, who was referred to as the “successor” of St. Apostle Andrew. Besides, in Gelati building material (hewn stone) and exterior outline of the projecting apses is changed – respectively, this is rather a “symbolic copy” according to R. Krautheimer and it is followed by the Tbilisi Sion, foundation of which was laid some 20 years later than Gelati and Shiomgvime (this was made possible only after Tbilisi was taken by St. David the Builder), while Shiomgvime rather repeats the individual forms. The fact that Bichvinta was used as a model is further confirmed by the fact that in Gelati (the same is the case in Alaverdi cathedral, some 80 years earlier), in the lateral cross-arms three windows are arranged on the same level (three windows are also found in other churches of Abkhazia – but in pyramidal arrangement – later repeated in Mtskheta Svetitskhoveli cathedral, Ikorta; while, usually in the 10th-13th cc. in southern and eastern Georgia, double or, later, twinned windows are very often seen on this place); this is an evidence of the direct links between these churches, as well as, according to I. Elizbarashvili, pastophoria lacking west walls. All these, once again reminds us that western Georgia, such an active and effective contributor to the establishment of the united Georgian Kingdom, should have had its own share in its art, namely, architecture.

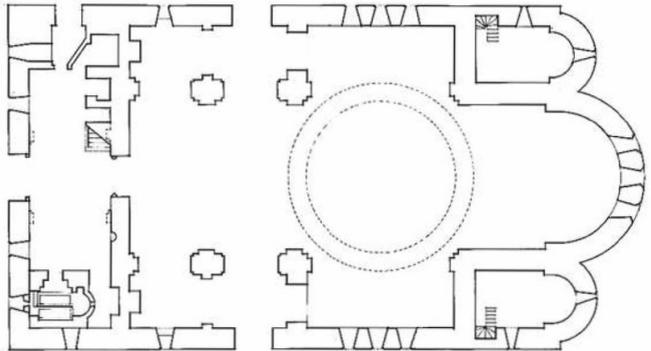
სურ. 1. ბიჭვინტის
ტაძარი. საერთო
ხედი

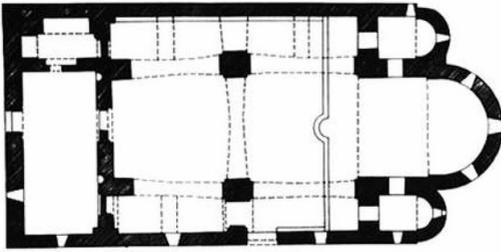

სურ. 2. ბიჭვინტის
ტაძარი. ინტერიერი

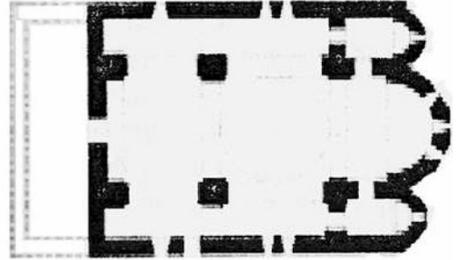

ბიჭვინტის ტაძარი.
გეგმა

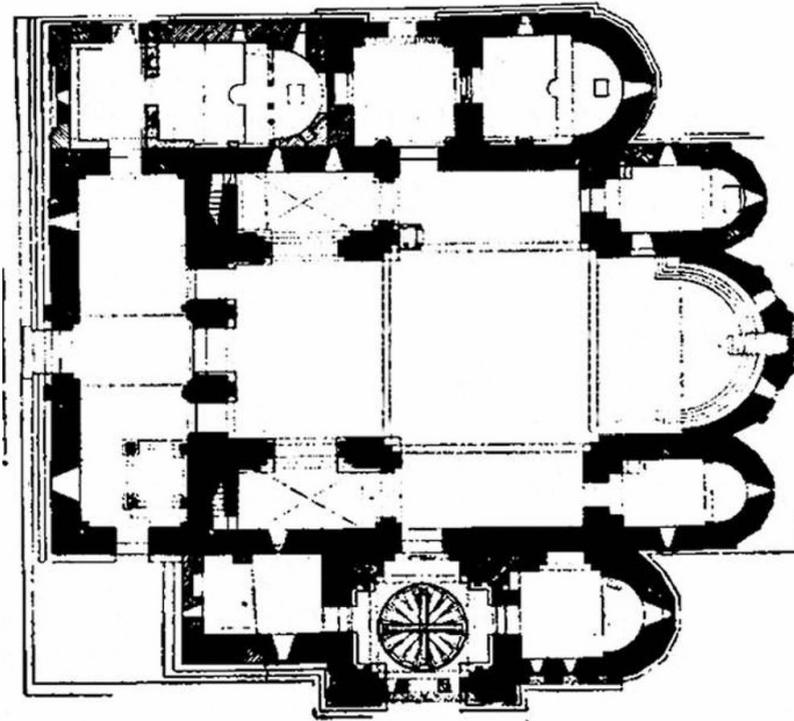

შიომღვიმე, მიძინების ტაძარი

თბილისი, სიონის ტაძარი

გელათი, ღმრთისმშობლის შობის ტაძარი

ნახ. 2. წმ. დავით აღმაშენებლისეული ტაძრების გეგმები

სურ. 3. გელათი, ღმრთისმშობლის შობის
კაძარი

სურ. 4. ალავერდი, წმ. გიორგის კაძარი